

Даценко Ю. О., аспірантка кафедри філософії Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

СТАТУТИ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті здійснено аналіз основних положень статутів середньовічних університетів; визначено їх вплив на розвиток ідеї законодавчого регулювання вищої освіти; обґрунтовано значення статутів для розвитку університетів і вищої освіти загалом.

Ключові слова: вища освіта, університет, статут, освітнє законодавство, правове регулювання.

Сьогодні в Україні формується нове бачення вищої освіти, і тому вона є предметом гострої дискусії в суспільстві. Попри це, всі учасники дискусії одностайні в тому, що вища освіта в Україні потребує докорінних змін, здійснення яких насамперед вимагає модернізації освітнього законодавства.

Варто зауважити, що до пошуку шляхів, форм і методів удосконалення законодавства про вищу освіту залучено широке коло фахівців, з-поміж яких — педагоги, науковці, правознавці, журналісти, державні службовці, представники громадськості. За останні роки різними суб'єктами законодавчої ініціативи було підготовлено кілька проектів нового Закону «Про вищу освіту», які активно обговорювались і продовжують обговорюватись задля прийняття найбільш «суспільно корисного» закону.

Власне бачення того, в якому напрямку має рухатись вища освіта, в своїх різноаспектних роботах висвітлюють сучасні науковці В. Андрущенко, Г. Волянська, В. Гальперіна, Л. Губерський, М. Згуровський, В. Журавський, М. Козюбра, В. Кремень, С. Ніколаєнко, В. Огнев'юк,

Д. Табачник, С. Сисоева, Є. Суліма та ін. Теоретична й практична спадщина їх діяльності має сьогодні значну наукову та практичну вагу, проте в сучасних умовах реформування національної системи освіти дуже важливим, на нашу думку, є поєднання здобутків сьогодення з прогресивними ідеями мислителів, діяльність яких пов'язана з різними етапами розвитку суспільства. Як зазначає академік В. Огнев'юк, «вивчення минулого є цілком виправданим, проте наша діяльність, спираючись на досвід минулого, завжди має бути спрямована в майбутнє» [2, 281]. Відтак ретроспективний погляд на витоки західноєвропейського мислення й пов'язану з ними традицію мислення, на нашу думку, допоможе здійснити соціально-філософський аналіз ідеї законодавчого регулювання вищої освіти та її впливу на розвиток освіти.

У процесі дослідження ми не випадково звернули до епохи середньовіччя, адже появу перших європейських університетів пов'язують саме з цим історичним періодом.

Найстарішими, заснованими в XI–XII ст., є Константинопольський, Болонський, Паризький, Оксфордський, Кембриджський університети. Трохи згодом з'явилися університети у Празі, Кракові, Відні, Гейдельберзі. І вже до 1500 р. в Європі існувало понад 80 університетів [3].

Процес створення, діяльність середньовічних університетів супроводжувались виданням світською та церковною владою відповідних розпорядчих документів, які регулювали створення та діяльність університетів і в сукупності заклали основу для формування освітнього законодавства.

Відомо, що першим із нормативних актів, який започаткував законодавче регулювання діяльності університетів, був «Authentica Habita», виданий у 1155 р. Фрідріхом I Барбаросою. За цим документом, імператор брав під своє заступництво тих, хто «подорожує заради наукових занять, особливо викладачів божественного та священного права» [3], крім того, звільняв болонських школярів від кругової поруки щодо сплати податків і від підпорядкування міським судам Болонії, що дає нам підстави називати цей документ також першим нормативним актом, який юридично закріплював автономію вищого навчального закладу.

Варто зазначити, що у середньовічні часи світська влада активно залучала церкву до процесу навчання й виховання молоді. Церква, в свою чергу, не лише прагнула брати участь у цьому процесі, але й намагалась очолити його. Зрештою, створення університетів у Західній Європі стало відбуватись винятково за згоди Ватикану. Так, заснування Паризького університету пов'язують з 1200 р., коли вийшов указ французького короля та булла папи Іннокентія III. А надання папськими

буллами 1209, 1212, 1231 рр. широкого кола привілеїв та прав Паризькому університету [3], які передбачали його автономію, в свою чергу, ще раз підтвердило особливу роль церкви в суспільстві та її вплив на розвиток освіти.

Отже, як бачимо, і світська влада, і церква приділяли велику увагу діяльності університетів, видаючи відповідно укази та булли. Зазначені документи не мали характеру універсальних законодавчих актів, які стосувалися б діяльності всіх вищих навчальних закладів, а були адресовані конкретному університету. Норми, які вони закріплювали, переважно надавали університету «особливого» статусу в місті. А одним з основних нормативно-правових актів, який детально визначав правовий статус середньовічного університету, був його статут.

На наш погляд, статuti середньовічних університетів є одними з найважливіших джерел з історії виникнення та розвитку вищої освіти, а також її законодавчого регулювання. Значення статутів полягає в тому, що вони дають можливість відтворити правові засади функціонування університету, організацію управління та фінансів університету, організацію навчального процесу, а також основні права та обов'язки студентів і викладачів.

Аналізуючи положення статутів найдавніших європейських університетів, зокрема Болонського, Паризького, Празького, можна зробити висновок про те, що вони відігравали важливу роль у регулюванні суспільних відносин, які виникали в процесі діяльності цих закладів. Насамперед вони здійснювали регулювання відносин університету з містом, владою, церквою та закріплювали його автономний статус.

Так, статут Болонського університету передбачав звільнення викладачів і студентів від юрисдикції міських судів. Це означало, що університет виступав як самостійна судова інстанція, а також мав право видавати власні закони, дія яких поширювалась на всіх членів університетської корпорації. Статутами XIV–XV ст. за університетами навіть було закріплено право виносити смертні вироки. У ті часи це був один з найважливіших привілеїв, який розуміли як «автономію». Зазначене свідчить про реальну незалежність середньовічних університетів від втручання в їхню діяльність міської влади [1, 54].

Крім того, статuti середньовічних університетів врегульовували відносини між членами університетської корпорації, чітко закріплювали структуру та порядок управління.

У тогочасних університетах, як і в сучасних, основними учасниками освітнього процесу визнавались студенти та викладачі. Очоловували навчальні заклади ректори. Варто зазначити, що сучасна процедура конкурсного обрання ректорів на посади не є новою, адже статuti серед-

ньовічних університетів передбачали виборність посади ректора. Закріплення права обирати ректора саме членами університетської спільноти, а не призначення його світською чи церковною владою в черговий раз підтверджувало автономію середньовічних університетів. Обирали ректорів в усіх тогочасних університетах, проте процедура обрання в кожному закладі була своя. Із цієї причини науковці доволі часто протиставляють Болонський та Паризький університети як дві різні моделі організації управління університетом — студентську та професорську [1, 59]. У Болонському університеті ректора обирали студенти, а в Паризькому — професори. Модель обрання ректора та управління Паризького університету згодом була перейнята більшістю європейських університетів.

До того ж студенти в Болонському університеті наймали на роботу професорів і зобов'язувались платити їм заробітну плату. У свою чергу професори брали на себе зобов'язання викладати лише в цьому університеті. Тобто, якщо говорити словами сучасного законодавства, професорам заборонялось працювати за сумісництвом в іншому навчальному закладі, що в умовах сьогодення законодавством не заборонено, а мобільність професорів, навпаки, всебічно підтримується.

Ознайомлення з текстом статуту факультету мистецтв Празького університету доби середньовіччя дає підстави стверджувати, що у тогочасних університетах значну роль відігравали факультети. Щодо управління факультетом у статуті Празького університету зазначено: «Факультет має одного декана, який обирається магістрами, й це обрання відбувається двічі на рік. Декана обирають шляхом публічного голосування і лише в тому випадку, коли свою згоду на це дає більша частина присутніх магістрів» [5]. Отже, наявність статуту факультету та закріплення в ньому права обрання декана саме членами факультету, а не за призначенням ректора, означає, що факультети були відносно самостійними структурними одиницями університету щодо управління.

Важливим, на нашу думку, було й те, що тогочасні статuti приділяли особливу увагу організації начального процесу та закріпленню порядку присудження наукових ступенів. Так, у статуті Празького університету цьому питанню було присвячено кілька рубрик. У рубриці «Про спосіб читання лекцій» зазначалось, що магістр «може читати студентам власні твори за будь-якою книгою, але яка рекомендована факультетом» [5]. Така практика була запроваджена, щоб запобігти випадкам, коли магістри, читаючи «що завгодно, коли завгодно й на власний розсуд» [5], завдавали значної шкоди студентам.

Щодо порядку присудження наукових ступенів, яких у середньовічних університетах було три, а саме: бакалавр, ліцензіат, магістр або док-

тор, — в статуті факультету мистецтв Празького університету зазначено, що спочатку затверджувався кваліфікований склад комісії, яка приймала відповідні іспити [5]. Для отримання ступеня бакалавра студенти складали іспити на своєму факультеті, після чого, прослухавши відповідний курс лекцій, вони складали повні іспити у своїх професорів і отримували *licentia docendi*, тобто право на викладання, але до викладання ще не допускались. Для того щоб розпочати практичну діяльність, треба було отримати ступінь магістра або доктора, склавши публічний іспит у церкві в присутності всіх інших магістрів та докторів [3].

Окрім зазначеного вище, статuti середньовічних університетів закріплювали правове регулювання фінансової діяльності університету. Щоправда, фінансовий стан тогочасних університетів не був рівнозначним і залежав від багатьох чинників. З початку свого виникнення університети не мали власних фінансів, а роботу професорів оплачували студенти. Поступово ця ситуація змінювалась, в університетах почали з'являтися різні джерела фінансування [4, 41]. Одним з основних джерел фінансування середньовічних університетів була плата від студентів. Цікавим є й те, що розмір плати за навчання встановлювався залежно від предмета, який викладався. У статуті Празького університету про це сказано так: «...студенти повинні вносити плату магістрам, у яких слухають лекції... в розмірі: за метафізику 8 грошей за півріччя; за фізику стільки ж за три квартали; за трактат про небо 27—5 грошей за 4 місяці...» [5]. Крім того, статутом було передбачено, що «ті, хто не має на річні витрати 12 флоринів, повністю звільняються від плати за навчання, якщо підтвердять свою бідність клятвою магістру або ректору» [5]. Тобто вже тогочасні статuti передбачали наявність в університеті студентів «пільгових категорій».

Статутами також закріплювалась чітка система штрафів, які сплачували члени університетської корпорації за невиконання своїх статутних обов'язків. Відтак було створено дієвий механізм щодо забезпечення виконання положень статуту, а також передбачено ще одне джерело поповнення університетської скарбниці.

Варто зазначити, що статuti містили й інші положення, пов'язані з правовим регулюванням діяльності середньовічних університетів. Вони змінювались і доповнювались під дією різних чинників, що мали вплив на розвиток конкретного університету й вищої освіти загалом.

Узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати, що статuti університетів були основними засобами правового регулювання суспільних відносин у сфері вищої освіти в добу середньовіччя, а також мали велике значення для розвитку ідеї законодавчого регулювання вищої освіти, оскільки містили норми, які у тій чи іншій формі знайшли своє

відображення в освітньому законодавстві багатьох сучасних країн світу, зокрема й України, стали своєрідними прототипами сучасних законів про вищу освіту.

Сьогодні роль основного засобу правого регулювання відносин у сфері діяльності вищих навчальних закладів, у тому числі закріплення їх правого статусу, особливостей здійснення освітнього процесу, обрання керівників, здійснення фінансової діяльності тощо, належить законодавчим та підзаконним актам. Статути ж університетів поступово втрачали своє значення в цьому процесі й переважно дублюють положення, визначені законодавством. Але враховуючи те, що основним гаслом реформи у вищій освіті України є надання більшої автономії вищим навчальним закладам, на нашу думку, саме підвищення ролі статуту в правовому регулюванні діяльності університетів України забезпечить їх реальну автономію.

Отже, реформа має бути спрямована на створення сучасної правової бази, де закони та підзаконні акти закріплюватимуть базові норми, такі як основні засади й принципи вищої освіти, а статути вищих навчальних закладів — конкретні положення щодо їх реалізації. На нашу думку, це сприятиме розвитку кожного окремого навчального закладу і стане потужним інструментом для розвитку вищої освіти України загалом.

ДЖЕРЕЛА

1. Андреев А. Ю. Российские университеты XVIII — первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы / А. Ю. Андреев. — М. : Знак, 2009. — 640 с.
2. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку : [моногр.] / В. О. Огнев'юк. — К. : Знання України, 2003. — 450 с.
3. Пиков Г. Г. Из истории европейской культуры [Электронный ресурс] / Г. Г. Пиков. — Режим доступа: <http://gkaf.narod.ru/pikov/09.htm>
4. Поляков М. В. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи / М. В. Поляков, В. С. Савчук. — К. : Генеза, 2004. — 416 с.
5. Статути факультета искусств Пражского университета [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Tschechien/.../frametext.htm>

В статье осуществлен анализ основных положений уставов средневековых университетов; определено их влияние на развитие идеи законодательного регулирования высшего образования; обосновано значение уставов для развития университетов и высшего образования в целом.

Ключевые слова: *высшее образование, университет, устав, образовательное законодательство, правовое регулирование.*

The article analyzes the main provisions of the statutes of the medieval universities; determined their impact on the development of the idea of legal regulation of higher education; the meaning of the statutes for the development of universities and higher education in general.

Key words: *higher education, university, statutes, educational legislation, legal regulation.*

Діденко О. М., викладач кафедри медичної і біологічної фізики
Луганського державного медичного університету,
аспірантка кафедри державної служби і управління
Луганського національного університету імені Т. Шевченка

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК МЕТОД НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ДИСЕРТАЦІЙНИХ РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ 50–60-х років ХХ ст.

У статті розкрито особливості застосування методу науково-педагогічного спостереження у дисертаційних дослідженнях українських науковців з дидактики, питань виховання і управління 50–60-х років ХХ ст. Проаналізовано технології організації і проведення спостережень за визначеними автором параметрами.

Ключові слова: *науково-педагогічне спостереження, об'єкт спостереження, суб'єкт спостереження, вид спостереження, тривалість спостереження, географія проведення спостереження.*

Педагогічна наука не може розвиватися, рухатися вперед, якщо ігнорувати те, що вже зроблено в минулі часи. В останні роки збільшилась кількість педагогічних досліджень — захищених дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора педагогічних наук, монографій, статей з результатами наукових пошуків, але, як відзначає С. У. Гончаренко, не всі з них відповідають сучасним вимогам до якості наукових досліджень [2, 11]. У зв'язку з цим аналіз наукової практики організації та проведення педагогічних досліджень минулого може служити справі подальшого розвитку педагогічної науки в інтересах її сьогодення і майбутнього. Дисертаційні дослідження українських науковців другої половини минулого століття з питань дидактики, виховання й управління також можуть дати конкретний педагогічний і науковий матеріал для творчого використання його сьогодні з метою підвищення якості сучасних педагогічних досліджень.